

Az Országos Kriminológiai Intézet épülete
Fotó: Bv. fotó

A SZEMÉLYISÉGSZAVAR, KÜLÖNÖSEN A PSZICHOPÁTIA HATÁSA A BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGRE

*The effect of personality disorder on criminal responsibility,
with special regard to psychopathy*

A személyiségzavar büntetőjogi felelősséget, illetve büntetéskiszabást érintő értékelésének kérdése rendre felmerül mind a hazai, mind a nemzetközi szakmai diskurzusokban. A személyiségzavarok büntetőjogi relevanciáját elsősorban a bűnelkövetők körében való felülreprezentáltságuk és a kriminalitással való szoros kapcsolatuk adja. A tanulmány interdiszciplináris kontextusban tárgyalja a személyiségzavarok büntetőjogi értékelést befolyásoló sajátosságait, külön kitérve a pszichopátiában tapasztalható – kriminológiailag jelentős – kognitív és érzelmi diszfunkciókra. A konklúzió – gondolatébresztő céllal – röviden érint néhány, a tárgyalt kórkép büntetőjogi megítélésével kapcsolatos dilemmát.

Kulcsszavak: személyiségzavar, pszichopátia, prevalencia, büntetőjogi felelősség, kóros elmeállapot

The issue of personality disorder as a possible factor in criminal responsibility and sentencing emerges from time to time both in international and in Hungarian professional discourses. The criminal legal relevance of personality disorders is determined by their overrepresentation among offenders and their strong link to criminality. The paper summarizes in an interdisciplinary context the characteristics of personality disorders influencing the legal evaluation, especially discussing the criminologically relevant cognitive and affective dysfunctions associated with psychopathy. The concluding paragraph with a thought-provoking intent briefly poses a few dilemmas concerning the criminal legal assessment of the discussed mental disorder.

Keywords: personality disorder, psychopathy, prevalence, criminal responsibility, mental incapacity

Problémafelvetés

A személyiségzavar büntetőjogi felelősséget, illetve büntetés kiszabást érintő értékelésének kérdése rendre felmerül mind a hazai, mind a nemzetközi szakmai diskurzusokban. A kérdés jelentőségét az a tény adja, hogy a különböző statisztikák szerint a személyiségzavarok a normál populációhoz képest jelentősen felülreprezentáltak a bűnelkövetői magatartással érintettek – különösen a börtönképesség – körében. Ezzel a helyzettel nemcsak a büntetés-végrehajtásban dolgozók szembesülnek, hanem a büntetőjogi felelősség kérdésében döntő bírók is. A büntetőeljárásokban közreműködő igazságügyi elmeorvos-szakértők ugyanis meglehetősen gyakran – bár a beszámítási képesség érintettségét csak ritkán megállapítva – véleményeznek személyiségzavart a terheltknél, akár önmagában, akár más mentális zavarokkal társulva.

A személyiségzavarok bűnelkövetők körében való magas előfordulási gyakorisága jelzi azok kriminalitással való többé-kevésbé szoros viszonyát is. A kapcsolat leginkább az antiszociális személyiségzavar, illetve a pszichopátia esetében nyilvánvaló, de az egyéb – így például a borderline és a paranoid – típusok is összefüggést mutatnak a bűnelkövetéssel.¹ A korreláció persze nem feltétlen jelent egyenes kauzális kapcsolatot; bizonyos kutatási eredmények arra utalnak, hogy a személyiségzavarok és a bűnelkövetés közötti viszony igen összetett, és hogy abban nem feltétlen a klinikai típus a releváns tényező.²

A személyiségzavarok később tárgyalt néhány sajátosságából és a bűnelkövetéssel való szoros kapcsolatából fakadóan azok büntetőjogi megítélése terén tapasztalható némi bizonytalanság. Ennek a témakörnek elsősorban nemzetközi szakirodalma van, de hazánkban is sokáig vita kísérette a személyiségzavarok mint a büntetőjogi felelősséget érintő, illetve mint büntetés kiszabási tényezők értékelésének kérdéseit. A pszichopátia konstruktuma különösen alkalmasnak tűnik arra, hogy a személyiségzavarok büntetőjogi relevanciáját és a jogi értékelésüket övező ambivalenciát illusztráljam vele. Ezt megelőzően azonban didaktikai okok miatt röviden kitérek a személyiségzavar, azon belül pedig az antiszociális forma és a pszichopátia fogalmaira.

Személyiségzavar, antiszociális személyiségzavar, pszichopátia

A személyiségzavar a viselkedés és a belső élmények tartós, a kulturális elvárásoktól jelentősen eltérő, rugalmatlan, az egész személyiségre kiterjedő mintázata, amely hosszú távú stabilitást mutat, nagymértékben rontja az életminőséget és klinikailag

1 Lásd pl. Roberts, A., Coid, J. (2009)

2 Howard, R. (2015)

jelentős distresszt³ okoz a személy számára.⁴ Az ilyen zavarban szenvedő egyének bizonyos személyiségvonásai az átlagosnál szélsőségesebben nyilvánulnak meg, megnéhezítve a környezethez való alkalmazkodást. A személyiségzavarokat az ún. DSM klasszifikációs rendszer⁵ három csoportra – különc, dramatikus és szorongó – osztja. A különc csoportba tartozik a paranoid, a szkizotip és a szkizoid típus, a dramatikus csoportban található a kriminológiai szempontból különösen releváns antiszociális, a nárcisztikus, a hisztrionikus és a borderline személyiségzavar, míg a – büntetőjogi szempontból talán kevésbé érdekes – szorongó csoportot a kényszeres, a dependens és az elkerülő típusok alkotják. Fontos tisztázni, hogy mivel a legtöbb személyiségvonás egy kontinuumon helyezhető el, azaz nem bináris jellegű változó, nem léteznek pontos határok a „normális” és a kóros értékeikre. Általában a személyiségzavarok sem „tisztá formában” jelentkeznek, nem különíthetők el olyan élesen, ahogy az a kategoriális szemléleten alapuló diagnosztikai kézikönyvek kritériumai alapján várható lenne.

A tanulmány fókusza okán a továbbiakban csak az antiszociális személyiségzavar diagnózisára és a pszichopátia ezzel szoros átfedésben lévő, ám attól mégis különálló konstruktumára térek ki röviden. A DSM klasszifikációs rendszer alapján az antiszociális személyiségzavart – amelynek nagyjából megfeleltethető az ún. BNO⁶ klasszifikációs rendszer szerinti disszociális személyiségzavar – felelőtlen és közösségellenes, a szociális normákat és mások jogait mellőző magatartásformák jellemzik.⁷ A gyakran már gyermekkorban megjelenő tünetek között van a hazudozás, a lopás, az iskolakerülés, a vandalizmus, a verekedés és más deviáns magatartásformák. A büntudat hiánya, valamint a szintén jellemző agresszivitás és alacsony frusztrációs tolerancia miatt az egyén rendszeresen megsérti a szociális – és gyakran a büntetőjogi – normákat. A diagnózis 18 éves kor felett állítható fel akkor, ha a viselkedészavar már 15 éves kor előtt megjelent, és a tünetek nem tulajdoníthatók pszichózisnak vagy bipoláris zavarnak. Az antiszociális személyiségzavar kórisméje tehát elsősorban viselkedéses kritériumok meglétéén alapul, és ebben különbözik a tévesen a kórkép szinonimájaként használt pszichopátiától. A pszichopátia ugyanis az érzelmi és interperszonális személyiségvonások és a társadalmilag deviáns magatartásformák együttes jelenlétét feltételezi.⁸ A pszichopátia a szakirodalom szerint tehát általában olyan személyiségzavarnak,⁹ illetve klinikai vagy empirikus konstruktumnak tekinthető, amely különböző érzelmi,

3 Káros stressz

4 American Psychiatric Association (2013) p. 645.

5 Mentális zavarok diagnosztikai és statisztikai kézikönyve (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, DSM)

6 Betegségek Nemzetközi Osztályozása (International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, ICD)

7 American Psychiatric Association (2013) p. 659.

8 Szabó E., Galambos A., Szabó J., Kökényei Gy. (2016)

9 Delisi, M. (2009)

viselkedés és interperszonális jegyek együtteseként írható le.¹⁰ Főbb jellemzői közé tartozik egyebek mellett a büntudat, a szégyen és az empátia hiánya, az érzelmi ridegség, a manipulativitás, a felelőtlenség és az impulzivitás. A pszichopátia mindazonáltal korántsem egységes jelenség, és az abban szenvedők több szempontból is igen heterogén csoportot alkotnak. Kriminológiai és büntetőjogi szempontból különösen érdekes a pszichopátia elsődleges és másodlagos változatát megkülönböztető tipológia,¹¹ amely a két altípust olyan dimenziók mentén különíti el egymástól, mint a genetikai meghatározottság, a vonásszintű szorongás¹², az impulzivitás vagy az érzelmi zavar mértéke.¹³ Mindkét változat esetén megvannak a klasszikus pszichopátiás tünetek, például az empátia hiánya. A másodlagos típus azonban, amelyet magas szintű szorongás kísér, és amelyet ezért sokan „pseudopszichopátiának” tartanak, vélhetően inkább környezeti hatásokra – gyermekkori traumákra – vezethető vissza, míg az elsődleges típus inkább a genetikai háttérűnek tekintett, klasszikus pszichopátia-felfogáshoz áll közelebb.¹⁴

Mivel a pszichopátia a viselkedéses jegyeken túlmutató pszichológiai jellemzőket is feltételez, bizonyos tekintetben szűkebb kategória, mint az antiszociális személyiségzavar. Kutatások szerint az antiszociális személyiségzavarral diagnosztizált bűnelkövetők csupán 18-35 százaléka meríti ki a pszichopátia kritériumait is, míg a pszichopáták mintegy 80-90 százaléka esetében megáll az antiszociális személyiségzavar diagnózisa.¹⁵ A két jelenség kapcsolata tekintetében fontos adalék, hogy bár a pszichopátia korábban nem szerepelt a nozológiai rendszerekben¹⁶, a DSM legutóbbi, 5. kiadása már tartalmaz egy pszichopátia specifikátort,¹⁷ tehát a pszichopátiát az antiszociális személyiségzavar egyik altípusának tekinti.

A személyiségzavarok előfordulási gyakorisága

Bár a személyiségzavarok viszonylag gyakori pszichiátriai kórképek, kevés epidemiológiai kutatás foglalkozik ezzel a területtel, és azok is igen heterogének a vizsgált minta és a kutatómódszertan tekintetében.¹⁸ Egy, a közelmúltban végzett áttekintő tanulmány szerint 21 ország 46 kutatása alapján megállapítható, hogy a személyiségzavarok átlagos előfordulási gyakorisága a populációban megközelítőleg 8 százalék, amely a magasabb jövedelmű országok esetében magasabb, míg az alacsonyabb

10 Lásd pl. Hare, R. D., Neumann, C. S. (2008)

11 Pl. Porter, S. (1996)

12 A szorongási hajlamra utaló személyiségjellemző.

13 Szabó E., Galambos A., Szabó J., Kökönyei Gy. (2016)

14 Szabó J. (2019)

15 Pl. Dolan, M., Doyle, M. (2007); Hildebrand, M., de Ruiter, C. (2004)

16 A nozológia betegségtan, a betegségek osztályozásával foglalkozó terület.

17 A specifikátorok a diagnózis kiterjesztései a rendellenesség vagy betegség további tisztázása érdekében.

18 Volkert, J., Gablonski, T., Rabung, S. (2018)

jövedelmükben alacsonyabb ennél.¹⁹ Volkert és munkatársai meta-elemzésének eredményei szerint a nyugati országokban a személyiségzavarok előfordulási aránya az átlagnépességén belül 12 százalék.²⁰ A pszichopátia már ritkább zavar, nagyjából az átlagnépesség 1 százalékát érinti.²¹

A bűnelkövetéssel érintett populációkban jóval magasabb arányokról számolnak be a kutatások, bár a becslések még az átlagnépességre vonatkozó adatoknál is jobban szórnak, elsősorban azért, mert egyes kutatások klinikai diagnózisra, míg mások becslőskálák alkalmazására épülnek. Az is nehezíti az adatok összehasonlíthatóságát, hogy a vizsgálatok gyakran csak egy-egy, az elítéltek körében különösen felülreprezentált személyiségzavarra – pl. az antiszociális vagy a borderline típusra – terjednek ki. Tovább árnyalja a képet az a tény, hogy a személyiségzavarok komorbiditása²² a börtönpopulációban (is) magas, azaz ezek gyakran járnak együtt más személyiség-, illetve egyéb mentális zavarokkal. A számadatokból azonban a nagy szórás ellenére is egyértelműen kitűnik a probléma volumene. Egyes kutatások szerint a személyiségzavar prevalenciája²³ a szabadságvesztésüket töltő elítéltek körében akár 80 százalék körüli is lehet.²⁴ Fazel és Danesh²⁵ 12 ország összesen közel 23 ezer fogvatartottját érintő 62 kutatás eredményeinek szisztematikus áttekintése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a bebörtönzött férfiak 65, míg a nők 42 százaléka szenved valamilyen személyiségzavarban; utóbbi arány az antiszociális személyiségzavar esetében 47, illetve 21 százalék. A brit büntetés-végrehajtási és pártfogó felügyelői szolgálat szerint a pártfogó felügyelet alatt állók 30-50, míg a büntetés-végrehajtási intézetben lévő elítéltek akár 60-70 százaléka kimerítheti legalább egy személyiségzavar diagnosztikai kritériumait.²⁶ A pszichopátia fogvatartottak körében való prevalenciája szintén jóval magasabb – Hare szerint 10-25 százalék –, mint az átlagnépesség vonatkozásában becsült 1 százalék.²⁷

Hazai adatok sajnos csak korlátozottan állnak rendelkezésre, és többnyire igen régiek. Balassa László²⁸ 1961-ben publikált becslése szerint az igazságügyi elmeorvosszakértőknél megjelenők 25-52 százaléka szenved pszichopátiában,²⁹ Magyar István pedig – szintén a 60-as években megjelent tanulmányában – arról számolt be, hogy az

19 Winsper, C., Bilgin, A., Thompson, A., Marhawa, S., Chanen, A. M., Singh, S. P., Wang, A., Furtado, V. (2019)

20 Volkert, J., Gablonski, T., Rabung, S. (2018)

21 Neumann, C. S., Hare, R. D. (2008)

22 A komorbiditás, azaz a betegségtársulás betegségek együttes előfordulását jelenti.

23 A prevalencia meghatározott betegségben szenvedő egyének előfordulási gyakorisága a teljes populációban, egy adott időpontban.

24 Brazão, N., da Motta, C., Rijo, D., Pinto-Gouveia, J. (2015)

25 Fazel, S., Danesh, J. (2002)

26 Craissati, J., Joseph, N., Skett, S. (eds.) (2020)

27 Hare, R. D. (1996)

28 Balassa L. (1961)

29 Akkoriban a pszichopátia kifejezést használták valamennyi személyiségzavarra.

igazságügyi szakértői tevékenysége során vizsgált 2 000 fő 28,4 százaléka szenvedett személyiségzavarban.³⁰ Bolyky Orsolya³¹ jóval frissebb, bár kis mintán és igen specifikus bűnelkövetők körében végzett vizsgálaton alapuló adatai közelebb állnak a nemzetközi kutatások eredményeihez. A kutató aktavizsgálatában emberölést elkövetett terheltek körében vette górcső alá – egyebek mellett – a személyiségzavarok előfordulási gyakoriságát a rendelkezésre álló igazságügyi elmeorvos-szakértői vélemények alapján. Eredményei szerint a 125 fős minta 44,8 százaléka esetében állapítottak meg személyiségzavart, és a többféle mentális zavarban is szenvedő elkövetőknél minden esetben szerepelt a személyiségzavar a diagnózisok között. Ugyanakkor önmagában a személyiségzavar a beszámítási képességet csak egy elkövető esetében érintette, akkor is csak enyhe fokban korlátozta azt.

Kriminológiailag jelentős kognitív és érzelmi diszfunkciók pszichopátiában

Bár közel sem minden pszichopata tér a bűnözés útjára, és a bűnelkövetők túlnyomó része nem meríti ki a tárgyalt konstruktum kritériumait, a pszichopátia és a bűnözés kapcsolata a kutatási eredmények tükrében meglehetősen szorosnak tűnik. A pszichopátiás személyiségek a bűnelkövetőkre jellemző átlaghoz képest több és többféle bűncselekményt követnek el, korábban kezdik a bűnözői karriert,³² és hamarabb szegik meg a feltételes szabadság szabályait.³³ Porter és munkatársai³⁴ longitudinális kutatásának eredményei szerint például a pszichopátia tünetlistán magas pontszámot elért bűnelkövetők több erőszakos és nem erőszakos bűncselekményt követtek el, mint az alacsony pontszámúak, az elkövetői karrier során tapasztalható deceleráció³⁵ esetükben csak a nem erőszakos cselekmények kapcsán volt megfigyelhető, továbbá a feltételes szabadság sikere náluk nem nőtt, hanem csökkent az életkorral. A pszichopátia különösen a súlyos, erőszakos bűnelkövetői karrierrel mutat szoros összefüggést.³⁶ Nyilvánvaló tehát, hogy a pszichopátia jelentős kockázati tényező a kriminalitás szempontjából, de ennek az információnak például a büntetőeljárásban történő megfelelő értékeléséhez fontos ismerni a háttérben álló tényezőket.

A pszichopátia és a büntetőjogi felelősség kapcsolatával foglalkozó nemzetközi szakirodalomban a pszichopáták erkölcsi felelősségének hiánya vagy csökkent volta mellett érvelve gyakran hivatkoznak különböző neurológiai és pszichológiai eltérésekre.³⁷

30 Magyar I. (1968)

31 Bolyky O. (2018)

32 Blackburn, R., Coid, J. W. (1998)

33 Walsh, Z., Kosson, D. S. (2008)

34 Porter, S., Birt, A. R., Boer, D. P. (2001)

35 Deceleráció a bűncselekmények elkövetési gyakoriságának csökkenését értjük.

36 Vaughn, M. G., Delisi, M. (2008); Walsh, Z., Kosson, D. S. (2008)

37 Pl. Morse, S. (2009)

Számottevő empirikus bizonyíték szól ugyanis amellet, hogy a pszichopátia együtt jár egyebek mellett az érzelemdolgozás és -szabályozás, a nyelvi feldolgozás, a figyelem és az orientáció zavaraiival.³⁸ Ezek az érzelemszabályozási és kognitív hiányosságok, valamint a háttérükben felfedezni vélt strukturális és funkcionális agyi eltérések³⁹ részben magyarázatul szolgálnak a viselkedéses jellemzőkre és a pszichopátiás vonásokkal rendelkező elkövetőknél tapasztalható erkölcsi és szocializációs deficitre.

A félelemkeltő ingerek feldolgozásának markáns zavaraira szolgáltatnak bizonyítékot azok a vizsgálatok, amelyek a negatív ingerekre adott pszichofiziológiai válaszreakció⁴⁰ és a félelem indukálta megrezzenési reakció⁴¹ csökkenéséről számolnak be a tárgyalt zavar kapcsán. A pszichopátiát markánsan jellemző empátiahiány szintén jól kimutatható elektrofiziológiai módszerekkel, például az ún. kiváltott potenciál mérésével. Mások szenvedésének, fájdalmának látványa az emberek többségénél olyan ideglettani reakciót vált ki, mint magának a fájdalomnak az átélése. Ezzel szemben a pszichopátiás vonások magas szintjével jellemezhető vizsgálati személyeknél ezek a reakciók jelentősen eltérően alakulnak, például szignifikánsan alacsonyabb náluk az agyi kiváltott potenciál amplitúdója.⁴² Az ún. elkerülő tanulás⁴³ szintén érintett pszichopátiában,⁴⁴ amely deficit egyfajta magyarázatul szolgál a büntetés iránti érzéketlenségre, és egyben vélhetően aláássa a pszichopátiás vonások magas szintjével rendelkezők körében a speciális prevenció céljának érvényesülését. Ugyancsak jelentős eltérést mutat esetükben az érzelem felismerésének a képessége, különösen a mások által mutatott félelem és szorongás tekintetében, bár a kutatási eredmények nem teljesen konzisztensek e tekintetben.⁴⁵ Az érzelmi diszfunkción kívül a figyelemkoncentráció, a viselkedéstervezés és a viselkedésgátlás terén is írtak le hiányosságokat pszichopátiában.⁴⁶

A morális ítéletalkotás és érvelés zavarai terén is mutatkoznak az átlagtól való eltérések a tárgyalt zavarban szenvedőknél, amelyek szorosan összefüggnek az erkölcsi érzelmek – az empátia, a megbánás és a büntudat – deficitjével, és amelyek komoly kriminológiai jelentőséggel bírnak. Régóta foglalkoztatja a kutatókat, hogy vajon milyen tényezők, illetve folyamatok játszanak szerepet a pszichopátiás személyek erkölcsi normákkal szembemenő döntéseiben. Az elmúlt évtizedekben publikált, különböző vizsgálati paradigmákat felvonultató kutatások eredményei azonban nem konzisztensek:⁴⁷ van

38 Kiehl, K. A. (2006)

39 Lásd: Johanson, M., Vaurio, O., Tiihonen, J., Lähteenhuo, M. (2019)

40 Brook, M., Kosson, D. (2013)

41 Patrick, C. (1994)

42 Pl. Decety, J., Lewis, K. L., Cowell, J. M. (2015)

43 Olyan tanulási folyamat, amelyben a nemkívánatos viselkedésformák megjelenését ismétlődő büntetéssel vagy kellemetlen ingerek adásával szüntetik meg.

44 Blair, R. (2008)

45 Muñoz-Negro, J. E. (et al.) (2018); Blair, R. J. R. (et al.) (2004)

46 Baliouis, M. (et al.) (2019)

47 Cardinale, E., Marsh, A. (2015)

ugyan bizonyíték a pszichopáták erkölcsi ítéletalkotásának súlyos károsodására, ám annak az ellenkezőjére is. A kutatások egyik iránya a konkrét sértettnek sérelmet, kárt, fájdalmat okozó erkölcsi normasértések és a társadalmi vagy konvencionális normaszegések közötti különbségtételre épít. Egyes eredmények szerint a pszichopátának minősülő felnőttek,⁴⁸ illetve a rideg-érzéketlen vonásokkal és viselkedészavarral jellemezhető gyerekek⁴⁹ jóval kevésbé tudják elkülöníteni a normasértések két kategóriáját, míg más kutatások nem találtak ilyen eltérést.⁵⁰ További, más vizsgálati paradigmán alapuló kutatások eredményei arra utalnak, hogy a pszichopátiás személyiségű emberek morális döntései háttérben eltérő folyamatok azonosíthatók, mint a pszichopátiás vonások alacsony szintjével jellemezhető alanyok esetében.⁵¹ Úgy tűnik, az erkölcsi ítéletalkotás terén tapasztalható hiányosságok a félelem-feldolgozás és az empátiás készség deficitjével hozhatók összefüggésbe.⁵²

A strukturális és funkcionális agyi képalkotó eljárások segítségével végzett kutatások a pszichopáták különböző agyi területein, illetve agyi hálózataiban szerkezeti elváltozásokat és működésbeli eltéréseket találtak a nem pszichopata kontrollszemélyekhez képest.⁵³ Ezeket a rendellenességeket összefüggésbe hozzák a zavar egyes tüneteivel, köztük az empátia hiányával, a csökkent érzelmi válaszkészséggel és az erkölcsi ítéletalkotás hiányosságaival. A homloklebenyt érintő eltérések például szerepet játszhatnak a figyelemkoncentráció, a tanulás, az elvont gondolkodás, a tervezés és az impulzuskontroll zavarainak kialakulásában.⁵⁴ A kutatások további strukturális elváltozásokat is leírtak mind az agykérget, mind a kéreg alatti struktúrákat érintően, és az ún. nyugalmi hálózat diszfunkciója mellett is számos bizonyíték szól,⁵⁵ ám ezek tárgyalása messze túlmutat a tanulmány terjedelmi keretein.

Bár a kutatások nagy része – sajátos tünetei és az antiszociális viselkedés szempontjából kiemelt jelentősége okán – elsősorban a pszichopátiával foglalkozik, egyre több empirikus adat gyűlik össze a különböző egyéb személyiségzavarok, így például az antiszociális, a határeseti (borderline), a szkizotip és a paranoid típus neurobiológiai háttérével kapcsolatban is.⁵⁶ Az olyan tünetek mögött, mint az impulzivitás, az agresszivitás és az érzelmi labilitás, sok esetben találnak konkrét agyi eltéréseket, bár ezek terén igen nagyok az egyéni különbségek.

48 Blair, R. J. (1995)

49 Blair, R. J., Monson, J., Frederickson, N. (2001)

50 Aharoni, E., Sinnott-Armstrong, W., Kiehl, K. A. (2012)

51 Marsh, A. A., Cardinale, E. M. (2014)

52 Cardinale, E., Marsh, A. (2015)

53 Johanson, M., Vaurio, O., Tiihonen, J., Lähteenhuo, M. (2019); Kiehl, K. A. (2006)

54 Muñoz-Negro, J. E. (et al.) (2018)

55 Johanson, M., Vaurio, O., Tiihonen, J., Lähteenhuo, M. (2019)

56 Pl. Johanson, M., Vaurio, O., Tiihonen, J., Lähteenhuo, M. (2019); Schmahl, C., Phan, K. L., Friedel, R. (2018)

A személyiségzavarok büntetőjogi értékelése

A pszichopátiával összefüggést mutató érzelemfeldolgozási és egyéb eltérések jól példázzák, hogy hogyan járulhat hozzá ez a zavar – vagy akár más, a kriminalitásra hajlamosító személyiségpatológia – a bűnelkövetéshez. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a pszichopátiás személyiség szerkezettel rendelkező emberek az antiszociális viselkedés szempontjából fokozott kockázatot jelentenek a társadalomra, másrészt viszont megkérdőjelezi az akaratszabadság maradéktalan érvényesülését.

A személyiségzavarok a büntetőjog kontextusában lehetnek a beszámítási képességet érintő és ily módon a kóros elmeállapotot megalapozó tényezők, valamint enyhítő vagy éppen súlyosító körülmények. Ezen túlmenően felfoghatók a bűnelkövetői viselkedésre adott egyfajta magyarázatként, illetve akár a tényállás pontosabb felderítését vagy a megfelelő jogkövetkezmények megválasztását segítő információként is.

A mentális zavarok abban az esetben érintik a büntetőjogi felelősséget, ha legalább korlátozzák a beszámítási képességet.⁵⁷ Hazánkban a korlátozott beszámíthatóság jogi kategóriájának bevezetését követően, a személyiségzavar orvosi és jogalkalmazói értelmezése vonatkozásában sokáig tapasztalható volt némi bizonytalanság,⁵⁸ és az azóta kikristályosodott, nagyrészt következetesnek tűnő jogalkalmazói gyakorlat ellenére is akadnak kérdéses pontok. A domináns álláspont szerint a személyiségzavarok – köztük sorolva a pszichopátiát is – önmagukban csak ritkán érintik, és csak kivételes esetben zárják ki a beszámítási képességet, egyébként pedig legfeljebb enyhítő körülményként vehetők figyelembe a büntetékiszabás során. Létezik olyan álláspont is a hazai szakirodalomban, amely szerint az antiszociális személyiségzavar, illetve a pszichopátia⁵⁹ esetében a teljes körű beszámítási képesség fikció, annak ellenére, hogy az abban szenvedők intellektusa érintetlen.⁶⁰ A korlátozott beszámítási képesség miatti enyhébb büntetés alkalmazásával ugyanakkor az igazságosság és a méltányosság követelményei nyilvánvalóan összeütközésbe kerülnek a büntetőjog társadalomvédelmi funkciójával, és ez a probléma különösen hangsúlyosan merül fel abban az esetben, ha valamilyen személyiségzavar folytán állapítják meg a szakértők a beszámítási képesség korlátozott voltát,⁶¹ hiszen egyes személyiségtorzulások hajlamosá tehetik az elkövetőt bizonyos típusú bűncselekmények ismételt elkövetésére.

57 3/1998. Büntető jogegységi határozat

58 Balassa L. (1961)

59 Grád András ebben a vonatkozásban nem tesz különbséget az antiszociális személyiségzavar és a pszichopátia (sőt, a szociopátia) között.

60 Grád A. (2012)

61 Földvári A. (2003) p. 149-150.

A nemzetközi szinten napjainkban is komoly interdiszciplináris dialógus folyik a mentális zavarok – különösen a pszichopátia – és a büntetőjogi felelősség kapcsolatának kérdéseiről. Élénk viták keresztüzében áll például, hogy a pszichopátiában szenvedők jogilag és erkölcsileg felelősek-e a tetteikért.⁶² A morális és büntetőjogi felelősség problémája azért merül fel rendre a szakirodalomban, mert – ahogy arra korábban kitértem – egyre több empirikus kutatási eredmény szól a pszichopátiát kísérő, büntetőjogi szempontból is potenciálisan jelentős érzelmi és kognitív károsodásokról. Kérdésként fogalmazódik meg a szakirodalomban, hogy vajon a büntetőjogi felelősség magában foglalja-e az erkölcsi felelősséget. Megkövetelhetjük-e azt a bűnösség kimondásához, hogy az illető teljes mértékben legyen tisztában az általa megszegett szabályok morális alapjaival, vagy elegendő, ha tisztában van cselekménye tiltott voltával? Lefordítva mindezen kérdéseket a pszichopátia neurofiziológiai és neuropszichológiai deficitjeinek „nyelvére”, a szabályok ismeretét lehetővé tevő, nagyrészt megtartott intellektuális funkciók és realitáskontroll önmagában elég alapul szolgál-e a büntetőjogi felelősség megállapításához, akár abban az esetben is, ha az egyén a morális ítélőképességet nyilvánvalóan súlyosan érintő neuropszichológiai zavarban szenved? És ha a büntetőjogi felelősség megállapítása szempontjából nem is releváns a pszichopátia (és általában a személyiségzavarok), enyhítő vagy akár súlyosító körülményként indokolt-e azt figyelembe venni a büntetés kiszabás során? Az utóbbi kérdésekre adott válaszok alapján különböző megközelítések bontakoznak ki a nemzetközi szakirodalomban, melyek tárgyalása azonban túlmutat e tanulmány keretein.

Az egyes országok jogalkalmazói gyakorlata is eltérően alakul a tárgyalt kérdésben. Egyes angolszász államokban például a kóros elmeállapot jogintézményének megfeleltethető védekezés, az „insanity defense” nem alapozható a pszichopátiára és az antiszociális személyiségzavarra, és van, ahol valamennyi személyiségzavar esetében kizárják ezt a lehetőséget.⁶³ Hasonló gyakorlat érvényesül többek között Finnországban, Olaszországban és Kínában is.⁶⁴ Vannak ugyanakkor olyan országok, például Hollandia, Belgium, Luxemburg, Németország, Ausztria, Portugália, Spanyolország és Görögország – természetesen igen heterogén anyagi és eljárásjogi háttérrel –, ahol a személyiségzavar is érintheti a büntetőjogi felelősséget.

A személyiségzavarok és a büntetőjogi felelősség megállapítása, illetve a büntetés kiszabás bonyolult összefüggéseit illusztrálják a mentális zavarok – különösen a pszichopátia – biológiai eredetére utaló idegtudományi bizonyítékok büntetőeljárásban betöltött szerepével kapcsolatos kutatási eredmények. Ezek közül az alábbiakban a teljesség igénye nélkül említek néhányat, a személyiségzavarok, illetve a pszichopátia

62 Jefferson, A., Sifferd, K. (2018) p. 79.

63 Lásd: Sparr, L. (2009)

64 Crocker, A., Livingston, J., Leclair, M. (2017)

büntetőjogi megítélésének bizonytalanságait és ellentmondásait szemléltető céllal. Az Aspinwall és munkatársai⁶⁵ kísérletében részt vett bírónak egy hipotetikus erőszakos bűncselekmény elkövetőjére kellett büntetést kiszabniuk. A vizsgált személyek azt az információt kapták, hogy az elkövető pszichopata, de a bírók felének további bizonyítékot is szolgáltatott a zavar biológiai hátterére vonatkozóan. Bár valamennyi résztvevő súlyosabb büntetést szabott ki a pszichopata elkövetőre, mint amelyet hasonló bűncselekmény esetén egy nem pszichopátára ténylegesen szoktak, a zavar biológiai hátteréről tájékoztatott bírók egy évvel rövidebb tartamot állapítottak meg, és több enyhítő körülményt vettek figyelembe, mint a pszichopátia neurobiológiájáról nem informált társaik. Saks és munkatársai⁶⁶ kísérleteinek⁶⁷ eredményei alapján is úgy tűnik, hogy a mentális zavarok – például a pszichopátia – biológiai hátterére vonatkozó szakértői bizonyítékoknak igen összetett a büntetőjogi felelősség megállapítására és a büntetés kiszabására gyakorolt hatása. Pszichopátia esetében például az agyi képalakító vizsgálati lelet – szemben a klinikai, genetikai és felvételek nélküli neurológiai bizonyítékokkal – jelentős befolyást gyakorolt a büntetőjogi felelősség megállapítására, csekély mértékben csökkentette a halálbüntetés kiszabásának arányát, de nem volt hatással a veszélyesség megítélésére. A második kísérletből az derült ki, hogy az agyi képalakító vizsgálatokból származó képi bizonyítékok a többihez képest nagyobb valószínűséggel alakították az ítéletet a bizonyítékot prezentáló fél – a vád vagy a védelem – érdekeinek megfelelő irányba. Hasonló kísérleteket végeztek német bírók, illetve joghallgatók részvételével is, az amerikaiaktól eltérő eredményeket kapva, amely vélhetően a kontinentális és az angolszász jogrendszerek eltéréseivel magyarázható. A német bírók,⁶⁸ illetve joghallgatók⁶⁹ esetében az elkövető patológiájának biológiai hátterére vonatkozó (pl. neurogenetikai) információ csökkentette ugyan a megállapított büntetőjogi felelősséget, ám a fent hivatkozott amerikai eredményekkel ellentétben nem befolyásolta a kiszabott büntetés mértékét.

A személyiségzavarok büntetőjogilag releváns jellemzői

A személyiségzavarokat tehát számos államban nem tekintik a büntetőjogi felelősség kizárására vagy csökkentésére, illetve a büntetés enyhítésére potenciálisan lehetséget nyújtó, jelentős mentális zavarnak, esetleg akár súlyosító tényezőként értékelik azok egyes típusait. A jogrendszerek e tekintetben leképezik a személyiségzavarok klinikai koncepcióját, amely szerint utóbbiak nem súlyos mentális zavarok, nagy valószínűséggel nem változnak az idő múlásával, és akarati kontroll alatt állnak.⁷⁰ Szintén csökkenti

65 Aspinwall, L., Brown, T., Tabery, J. (2012)

66 Saks, M. J., Schweitzer, N. J., Aharoni, E., Kiehl, K. A. (2014)

67 Ezekben a kísérletekben esküdtnek alkalmas laikusok vettek részt.

68 Fuss, J., Dressing, H., Briken, P. (2015)

69 Guillen Gonzalez, D., Bittlinger, M., Erk, S., Müller, S. (2019)

70 Johnson, S. C., Elbogen, E. B. (2013)

a személyiségzavarok jogalkalmazók által észlelt jelentőségét, hogy azok tüneteinek gyakran megvan a „normál variánsa”, tehát a laikusok az átlagtól való eltérést inkább csak a személyiségvonások intenzitásában, eltérő mértékében érzik. Nehéz tehát meghatározni, hogy hol végződik az egészséges személyiség, és hol kezdődik a patológiás. A személyiségzavarok továbbá általában nem érintik a személy realitással való kapcsolatát, azaz nem járnak a pszichózisokra jellemző, a valóság észlelését megnehezítő tünetekkel (pl. téveszmékkel vagy hallucinációkkal), és többnyire – legalábbis látszólag – az akarati kontroll is megvan az esetükben. A büntetőjogi értékelés szempontjából szintén fontos körülmény, hogy a személyiségzavarok kezelése nagyon időigényes és hosszú folyamat, és bizonyos típusaik – különösen a kriminológiai szempontból leginkább jelentős antiszociális személyiségzavar és a pszichopátia – esetében igen kevés optimizmus övezi a terápiás gyakorlatot.

Mivel tehát a személyiségzavarok látszólag nem járnak súlyos tünetekkel, és általában nem merül fel esetükben a valóságérzékelés olyan zavara, amely képtelenné tenné a személyt cselekménye lehetséges következményeinek felismerésére, többnyire a jogalkalmazók sem tekintik ezeket „valódi” mentális betegségnak. A személyiségzavarban szenvedők nagy része tisztában van a társadalmi, köztük az alapvető jogi normákkal. Szintén jelentős a büntetőjogi szankciók szempontjából, hogy mivel a kezelési kilátások legalábbis kétségesek, és a személyiségzavarban szenvedők viselkedésük okán gyakran sok terhet rónak a bentlakásos intézmények többi lakójára és dolgozóira, esetükben a „büntetés helyett/mellett kezelés” elvének érvényesülésére is kevés lehetőséget láthatnak a jogalkalmazók. Ha ehhez hozzátesszük azt a nyilvánvaló ténytet, hogy bizonyos személyiségzavarok szignifikánsan növelik a bűnisméltés kockázatát, a büntetés társadalomvédelmi funkciójának prioritásként való figyelembevétele indokoltnak tűnik – ezt a célt pedig nem szolgálja a büntetés mértékének csökkentése.

A személyiségzavarok imént tárgyalt sajátosságai – magas előfordulási gyakoriságuk mellett – hozzájárulnak ahhoz, hogy azokat a jogalkalmazói gyakorlat általában nem tekinti a büntetőjogi felelősség megállapítása szempontjából releváns tényezőnek. Szintén a tárgyalt zavarok specifikumainak és a bűnelkövetéssel való összefüggéseinek tudható be, hogy a büntetéskiszabás tényezői körében történő értékelésük megosztja az elméleti és a gyakorlati szakembereket.

Következtetések

A személyiségzavarok és a büntetőjogi felelősség kapcsolata nemcsak jogi, hanem legalább annyira pszichiátriai és etikai természetű probléma,⁷¹ amely számos, a büntető anyagi és eljárásjogon messze túlmutató kérdést vet fel. Tanulmányomban nem annyira

71 Meynen, G. (2016) p. 3.

e kérdések megválaszolására, mint inkább a probléma pszichiátriai, illetve pszichológiai kontextusba helyezésére vállalkoztam, a terjedelmi keretekhez mérten. A bűnelkövetéssel szoros összefüggést mutató személyiségzavarok – különösen a pszichopátia – büntetőjogi értékelése a többé-kevésbé egységes jogalkalmazói gyakorlat ellenére is felvet néhány dilemmát. Bár az angolszász jogrendszerekben a hazaitól jelentősen eltérő mederben zajlik a büntetőeljárás, az általam korábban említett kísérletek eredményei jól illusztrálják a pszichopátia neurobiológiai bizonyítékokkal alátámasztott diagnózisát övező ambivalenciát, amely vélhetően más, a bűnelkövetéssel szoros összefüggést mutató személyiségzavarok esetén is felmerülhet. A bűnelkövetés pszichiátriai, neurológiai hátterét figyelembe vevő determinista álláspont ugyanis éppúgy eredményezheti a pszichopátia tényének a terhelt javára, mint terhére történő értékelését.

A pszichopátiát – esetleg más, a bűnelkövetéshez szintén potenciálisan hozzájáruló személyiségzavart – mint kétségkívül markáns kriminogén faktort súlyosító körülményként értékelő felfogás megítélésem szerint felvet legalább egy komoly morális-etikai dilemmát: büntethető-e szigorúbban az egyén egy olyan mentális rendellenessége miatt, amelynek kialakulásáról nem tehet? Ugyanakkor a másik oldalról nézve a problémát, legalább ennyire jogos kérdés az, hogy a személyiségzavar – akár mint kóros elmeállapot, akár mint enyhítő körülmény – figyelembevételével alkalmazott enyhébb büntetés hogyan egyeztethető össze a társadalom védelmének érdekében? Büntetéskiszabási és büntetés-végrehajtási szempontból egyaránt fontos további dilemma, hogy vajon milyen büntetési célok érvényesülhetnek például egy pszichopátiás személyiségű elítélt esetén, ha mind a speciális elrettentést megalapozó elkerülő tanulás mechanizmusa, mind a kezelés lehetőségei igen korlátozottak az ilyen bűnelkövetők esetében? Ezeket, és az ezekhez hasonló további kérdéseket nehéz egyértelműen megválaszolni, ám a tudomány fejlődésével egyre több aspektusból, és egyre több információ birtokában vizsgálható a problémakör. Egy új multidiszciplináris terület, az ún. „neurojog”⁷² célja éppen az, hogy a modern idegtudomány eredményeinek felhasználásával segítse a különböző – jogilag releváns – kérdések megválaszolását, illetve a döntéshozatalt, például a beszámítási képesség vonatkozásában.⁷³ Ezen eljárások gyakorlati alkalmazása a hazai ítélkezési gyakorlatban még vélhetően nagyon messze van, hiszen az számos feltétel megvalósulását igényli, ugyanakkor a szakirodalomban való megjelenése fontos fejlemény. A jövő dönti el, hogy a büntetőjog, illetve a jogalkalmazói gyakorlat képes lesz-e hasznosítani a modern idegtudományi kutatások eredményeit, és ezáltal növelni a büntetőjogi felelősség kérdésében való döntés objektív megalapozottságát.

72 Részletes áttekintésért lásd: Horváth Gy. (2020); Gábris A. (2020)

73 Horváth Gy. (2020)

Felhasznált irodalom

- Aharoni, Eyal – Sinnott-Armstrong, Walter – Kiehl, Kent A. (2012): Can psychopathic offenders discern moral wrongs? A new look at the moral/conventional distinction. *Journal of Abnormal Psychology* 121. p. 484-497.
- American Psychiatric Association (2013): Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th ed. (DSM-5). Arlington, VA: American Psychaitric Publishing
- Aspinwall, Lisa G. – Brown, Teneille R. – Tabery, James (2012): The double-edged sword: does biomechanism increase or decrease judges' sentencing of psychopaths? *Science* 337(6096) p. 846-849.
- Balassa László (1961): Igazságügyi elmekórtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Baliouis, Michael – Duggan, Conor – McCarthy, Lucy – Huband, Nick – Völlm, Birgit (2019): Executive function, attention, and memory deficits in antisocial personality disorder and psychopathy. *Psychiatry Research* 278. p. 151-161.
- Blair Robert J. (1995): A cognitive developmental approach to morality: investigating the psychopath. *Cognition* 57. p. 1-29.
- Blair Robert J. R. (2008): The cognitive neuroscience of psychopathy and implications for judgments of responsibility. *Neuroethics* 1(3). p. 149-157.
- Blair Robert J. R. – Monson Jey – Frederickson Norah (2001): Moral reasoning and conduct problems in children with emotional and behavioural difficulties. *Personality and Individual Differences* 31. p. 799-811.
- Blair Robert J. R. – Mitchell, D. G. V. – Peschardt, K. S. – Colledge, E. – Leonard, R. A. – Shine, J. H. – Murray, L. K. – Perrett, D. I. (2004): Reduced sensitivity to others' fearful expressions in psychopathic individuals. *Personality and Individual Differences* 37(6). p. 1111-1122.
- Blackburn, Ron – Coid, Jeremy W. (1998): Psychopathy and the dimensions of personality disorder in violent offenders. *Personality and Individual Differences* 25(1). p. 129-145.
- Bolyky Orsolya (2018): Az emberölések jogi és kriminológiai jellemzői, különös tekintettel a mentális tényezők büntetőjogi értékelésére. Doktori értekezés. PPKE JÁK Doktori Iskola, Budapest
- Brazão, Nélío – da Motta, Carolina – Rijo, Daniel – Pinto-Gouveia, José (2015): The prevalence of personality disorders in Portuguese male prison inmates: Implications for the penitentiary treatment. *Análise Psicológica* 3. p. 279-290.
- Brook, Michael – Kosson, David S. (2013): Impaired cognitive empathy in criminal psychopathy: Evidence from a laboratory measure of empathic accuracy. *Journal of Abnormal Psychology* 122 (1). p. 156-166.
- Cardinale, Elise M. – Marsh, Abigail A. (2015): Impact of Psychopathy on Moral Judgments about Causing Fear and Physical Harm. *PloS one*, 10(5), e0125708.
- Craissati, Jackie – Joseph, Nick – Skett, Sarah (Eds.) (2020): Practitioner Guide. Working with people in the criminal justice system showing personality difficulties. Third edition. Online: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/869843/6.5151_HMPPS_Working_with_Offenders_with_Personality_Disorder_v17_WEB.pdf (Letöltve: 2020. október 20.)
- Crocker, Anne G. – Livingston, James D. – Leclair, Marichelle C. (2017): Forensic mental health systems internationally. In: Roesch, Ronald , Cook Alana N. (Eds) *Handbook of Forensic Mental Health Services*. Routledge: New York. p. 3-76.
- Decety, Jean – Lewis, Kimberly L. – Cowell, Jason M. (2015): Specific electrophysiological components disentangle affective sharing and empathic concern in psychopathy. *Journal of Neurophysiology* 114(1). p. 493-504.
- Delisi, Matt (2009): Psychopathy is the unified theory of crime. *Youth Violence and Juvenile Justice* 7. (2009) p. 256-273.

- Dolan, M. – Doyle, M. (2007): Psychopathy: Diagnosis and implications for treatment. *Psychiatry* 6(10). p. 404-408.
- Fazel, Seena – Danesh, John (2002): Serious mental disorder in 23000 prisoners: A systematic review of 62 surveys. *Lancet* 359. p. 545-550.
- Földvári József (2003): Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest
- Fuss, Johannes – Dressing, Harald – Briken, Peer (2015): Neurogenetic evidence in the courtroom: a randomised controlled trial with German judges. *Journal of Medical Genetics* 52. p. 730-737.
- Grád András (2012): Az antiszociális személyiségzavar jogi vonatkozásai. In: Fekete Mária, Grád András: *Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak*. hvgorac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest. p. 168-171.
- Guillen Gonzalez, Daniela – Bittlinger, Merlin – Erk, Susanne – Müller, Sabine (2019): Neuroscientific and Genetic Evidence in Criminal Cases: A Double-Edged Sword in Germany but Not in the United States? *Frontiers in Psychology*, 10, 2343.
- Hare, Robert D. (1996): Psychopathy and antisocial personality disorder: A case of diagnostic confusion. *Psychiatric Times* 13. p. 39-40.
- Hare, R. D. – Neumann, C. S. (2008): Psychopathy as a clinical and empirical construct. *Annual Review of Clinical Psychology* 4. p. 217-246.
- Hildebrand, M. – de Ruiter, C. (2004): PCL-Rpsychopathy and its relation to DSM-IV Axis I and II disorders in a sample of male forensic psychiatric patients in the Netherlands. *International Journal of Law and Psychiatry* 27. p. 233-248.
- Horváth György (2020): Kihívások és lehetőségek a XXI. században: a beszámítási képesség az újabb idegtudományi eredmények tükrében. *Magyar Jog* 67(6). p. 365-371.
- Howard, Richard (2015): Personality disorders and violence: what is the link? *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation* Vol. 2. 12. article
- Jefferson, Anneli – Sifferd, Katrina (2018): Are Psychopaths Legally Insane? *European Journal of Analytic Philosophy* 14(1). p. 79-96.
- Johanson, Mika – Vaurio, Olli – Tiihonen, Jari – Lähteenvuo, Markku (2020): A Systematic Literature Review of Neuroimaging of Psychopathic Traits. *Frontiers in Psychiatry* 10. art. 1027.
- Johnson, Sally C. – Elbogen, Eric B. (2013): Personality disorders at the interface of psychiatry and the law: legal use and clinical classification. *Dialogues in clinical neuroscience* 15(2). p. 203-211.
- Kiehl, Kent A. (2006): A cognitive neuroscience perspective on psychopathy: Evidence for paralimbic system dysfunction. *Psychiatry Research* 142. p. 107-128.
- Magyar István (1968): A beszámítási képességet befolyásoló psychopathiás reakciók. *Ideggyógyászati Szemle* 21. évf. 11. p. 487-496.
- Marsh, Abigail A. – Cardinale, E. M. (2014): When psychopathy impairs moral judgments: Neural responses during judgments about causing fear. *Social Cognitive and Affective Neuroscience* 9. p. 3-11.
- Meynen, Gerben (2016): *Legal insanity: Explorations in psychiatry, law and ethics*. (International library of ethics, law and the new medicine, vol. 71.) Springer: New York
- Morse, Stephen J. (2008): Psychopathy and criminal responsibility. *Neuroethics* 1. p. 205-121.
- Muñoz-Negro, José E. – Martínez Barbero, José P. – Smith, Felicity – Leonard, Brooke – Martínez, Padilla J. – Ibáñez-Casas, Immaculada (2018): The controversial relationship between neuroscience and moral responsibility in psychopaths. *Egyptian Journal of Forensic Sciences*. Article no. 40.
- Neumann Craig S. – Hare Robert D. (2008): Psychopathic traits in a large community sample: links to violence, alcohol use, and intelligence. *Journal of consulting and clinical psychology* 76(5). p. 893-899.
- Patrick Christopher J. (1994): Emotion and psychopathy: Startling new insights *Psychophysiology* 31(4). p. 319-330.
- Porter, Stephen (1996): Without conscience or without active conscience? The etiology of psychopathy revisited. *Aggression and Violent Behavior* 1(2). p. 179-189.

- Porter, Steven – Birt Angie R. – Boer, Douglas P. (2001): Investigation of the criminal and conditional release profiles of Canadian federal offenders as a function of psychopathy and age. *Law and Human Behavior* 25. p. 647-661.
- Roberts, Amanda D. L. – Coid, Jeremy W. (2009): Personality disorder and offending behaviour: Findings from the national survey of male prisoners in England and Wales. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology* 21(2). p. 221-237.
- Saks, Michel J. – Schweitzer, N. J. – Aharoni, Eyal – Kiehl, Kent A. (2014): The Impact of Neuroimages on Sentencing. *Journal of Empirical Legal Studies* 11. p. 105-131.
- Schmahl, Christian – Phan, K. Luan – O. Friedel, Robert (Eds.) (2018): *Neurobiology of personality disorders*. Oxford University Press: New York
- Sparr, Landy F. (2009): Personality disorders and criminal Law: An international perspective. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online* 37(2). p. 168-181.
- Szabó Edina – Galambos Attila – Szabó Judit – Kökönyei Gyöngyi (2016): A pszichopátiás személyiségzavar altípusai: elsődleges és másodlagos változat. *Alkalmazott Pszichológia* 16(4). p. 49-70.
- Szabó Judit (2019): A pszichopátia fogalma és kriminológiai jelentősége. In: Bárd Petra, Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin (szerk.): *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában: Tanulmányok Lévay Miklós tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. p. 213-220.
- Vaughn, Michael G. – DeLisi, Matt (2008): Were Wolfgang's chronic offenders psychopaths? On the convergent validity between psychopathy and career criminality. *Journal of Criminal Justice* 36(1) p. 33-42.
- Volkert, Jana – Gablonski, Thorsten-Christian – Rabung, Sven (2018): Prevalence of personality disorders in the general adult population in Western countries: systematic review and meta-analysis. *The British Journal of Psychiatry* 213(6). p. 709-715.
- Walsh, Zach – Kosson, David S. (2008): Psychopathy and violence: the importance of factor level interactions. *Psychological Assessment* 20(2). p. 114-120.
- Winsper, Catherine – Bilgin, Ayten – Thompson, Andrew – Marhawa, Steven – Chanen, Andrew M. – Singh, Swaran P. – Wang, Ariel – Furtado, Vivek (2019): The prevalence of personality disorders in the community: a global systematic review and meta-analysis. *The British Journal of Psychiatry* 216(2). p. 69-78.

